

CONTRACTOR

Academia Română, Filiala Iași

Președinte

Acad. Viorel Barbu

Nr. și data înregistrării

Programul:	Resurse umane
Tipul proiectului:	Proiecte de cercetare postdoctorală
Cod proiect:	PD_546

SINTEZA LUCRĂRII, 2011

Titlul proiectului: „O societate în căutarea onoarei. Duel și masculinitate în sfera publică din România (1859-1918)”

Director de proiect: dr. Mihai Chiper

Activitățile științifice în cadrul proiectului au fost stabilite prin anexa II la contractul de finanțare încheiat între Filiala Iași a Academiei Române și Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior și a Cercetării Științifice Universitare (UEFISCSU): 1.1. Activitate de cercetare în arhive și biblioteci. Investigații în Arhivele Naționale din București, Arhiva Județeană din Iași, la Biblioteca Academiei din București. Bibliotecile Universitare din Iași, București; 1.2. Selectarea, organizarea și interpretarea informațiilor obținute în cadrul activității depuse în arhive și biblioteci în vederea redactării unui studiu; 2.1. Consultarea ultimelor publicații apărute la edituri internaționale (volume, colecții de studii, numere tematice) referitoare la masculinitate, violență și onoare în context european, necesare pentru informarea în domeniu și actualizarea metodologiilor. Stagii de cercetare în străinătate; 2.2. Sistematizarea informațiilor teoretice și metodologice obținute și corelarea lor cu datele obținute în cadrul cercetării din arhive și biblioteci; 3.1. Diseminarea rezultatelor prin participări la manifestări științifice și redactarea de articole în reviste de specialitate, incluse în bazele de date internaționale. Participarea la o conferință internațională; 3.2. Redactarea raportului științific și a documentației aferente. Achiziție materiale birotică, traducerea unor studii.

1.1. Activitate de cercetare în biblioteci și arhive.

Locații: Iași, București.

Cercetările s-au desfășurat în cea mai mare parte la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași al Academiei Române, Biblioteca Centrală Universitară din Iași. La Direcția Județeană a Arhivelor Naționale au fost cercetate următoarele fonduri: fond Corpul IV Armată, cu număr de inventar 1430; fond Curtea Criminală Iași, număr de inventar 439 și 444; Tribunalul Iași, secția a III-a, Curtea de Apel Iași, secția a II-a.

În cadrul Bibliotecii Centrale Universitare au fost consultate seriile presei locale și centrale: Evenimentul(Iași), Curierul (Iași), Galații, Constituționalul, Epoca, Timpul, Lumea Nouă, Adevărul, Universul, Voința Națională, Lupta, Deșteptarea.

De asemenea, au fost realizate două deplasări de documentare în bibliotecile și arhivele din București, după cum urmează:

a) biblioteci:

Biblioteca Academiei Române, București; Biblioteca Centrală Universitară din București; Biblioteca Națională a României.

b) arhive

La Arhivele Naționale din București au fost consultate:

Fond Ministerul Justiției Penale(1830-1866), număr de inventar 1675; fond Crețulescu (1644-1968), număr inventar 1839; fond Balș, număr inventar 1137; fond Bengescu, număr de inventar 152; fond Bibescu, număr inventar 1218; fond Boteanu, număr de inventar 1762; fond Cantacuzino, număr de inventar 1289; fond Caradja, număr de inventar 1525; fond Cuțarida, număr de inventar 1631; fond Alexandru Marghiloman, număr de inventar 1143; fond Suțu, număr inventar 1244; fond Parlament, număr de inventar 779; fond Senat, număr de inventar 302; fond Ministerul de Război, număr de inventar 2235, 2236; Fond Tribunalul Ilfov, număr de inventar 680;

Cercetările au dus la identificarea unor documente necunoscute sau neutilizate în literatura de specialitate românească.

1.2. Selectarea, organizarea și interpretarea informațiilor obținute în cadrul activității depuse în arhive și biblioteci în vederea redactării unui studiu.

-Redactarea studiului *The most famous Romanian affair of honour: Filipescu-Lahovari (1897). The implications of deadly duel.*

2.1. Consultarea ultimelor publicații apărute la edituri internaționale (volume, colecții de studii, numere tematice) referitoare la masculinitate, violență și onoare în context european, necesare pentru informarea în domeniu și actualizarea metodelor. Stagii de cercetare în străinătate.

În cadrul deplasărilor întreprinse la **L'École des hautes études en sciences sociales (EHESS)**, **Bibliothèque nationale de France (BnF)** (Paris) și **Johannes Gutenberg-University of Mainz** a fost consultată literatura istorică de specialitate. Printre lucrările de referință consultate se numără: Jean-Noël Jeanneney, *Le duel : une passion française (1789-1914)*, (2004); François Guillet, *La mort en face. Histoire du duel de la Révolution à nos jours.* (2008); *La fabrique de l'honneur. Les médailles et les décorations en France. XIXe - XXe siècles*, ed. de Bruno Dumons și Gilles Pollet, (2009); Anne-Marie Sohn, *"Sois un homme !" - La construction de la masculinité au XIXe siècle*, (2009); Guy Chaussinand-Nogaret (dir.), *Histoire des élites en France du XVIe au XXe siècle: l'honneur, le mérite, l'argent*, (1994); Hervé Drévillon et Diego Venturino (dir.), *Penser et vivre l'honneur à l'époque moderne*, Presses universitaires de Rennes, 2011; Alexander Wesh, *What is honor?* (2008); Geoffrey Crossick, Heinz-Gerhard Haupt, *The petite bourgeoisie in Europe 1780-1914: Enterprise, Family and Independence* (1995); Bertram Wyatt-Brown, *The shaping of southern culture. Honor, grace, and war*,

1760s-1880s (2004); Céline Regnard-Drouot, *Marseille la violente. Criminalité, industrialisation et société (1851-1914)*, (2009); Jennifer Low, *Manhood and the Duel: Masculinity in Early Modern Drama and Culture* (2003); Nancy Shields Kollmann, *By Honor bound. State and Society in Early Modern Russia* (1999); Peter Gay, *Une culture bourgeoise : Londres, Paris, Berlin... Biographie d'une classe sociale, 1815-1914* (2005); Robert Muchembled, *La Société policée. Politique et politesse en France du XVe au XXe siècle* (1998); Victor Morris Udwin, *Between Two Armies. The Place of the Duel in Epic Culture* (1999); Jonathan Culpeper, *Impoliteness. Using Language to Cause offence* (2011); Dominic Lieven, *The Aristocracy in Europe, 1815 -1914* (1992); Eric Mension-Rigau, *Aristocrates et grandes bourgeois. Education, tradition, valeurs* (2007); *Manliness and Morality: Middle-class Masculinity in Britain and America 1800-1940*, J.A. Mangan, James Walvin (ed), (1987); Deirdre N. McCloskey, *Bourgeois Dignity. Why Economics Can't Explain the Modern World* (2010); William Ian Miller, *Humiliation. And other Essays on Honour, Social, Discomfort, and Violence* (1993); *The German Bourgeoisie: Essays on the Social History of the German Middle Class from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century*, ed. David Blackbourn and Richard J. Evans, (1991); *French Masculinities. History, Culture and Politics*, ed. Christopher E. Forth, Bertrand Taithe (2010).

2.2. Sistematizarea informațiilor teoretice și metodologice obținute și corelarea lor cu datele obținute în cadrul cercetării din arhive și biblioteci.

I. Principala activitate s-a concentrat pe inventarierea și documentarea „afacerilor de onoare” înregistrate între 1859 și 1918. Aceasta a însemnat combinarea surselor inedite din arhive cu cele editate (memorii, jurnale) și presă. A fost realizat un tabel cu sute de cazuri în care au fost reținute, în măsura în care informațiile erau disponibile, următoarele caracteristici: actorii afacerilor de onoare, poziția lor socială, demnitățile publice deținute, inclusiv martorii (secunzii) implicați în afacere, tipologia ofenselor (politice, publice, intime) și modalitatea rezolvării conflictului, respectiv înțelegerea părților sau duelul și efectele acestuia (fără efecte, rănire sau moarte).

II. Cazurile de mortalitate survenite în urma duelurilor din România au fost puține, dar ele trebuie raportate la ceea ce reprezenta societatea românească în comparație cu alte state europene. Ca fenomen de aculturație desfășurat după 1821, acesta și-a găsit cu precădere adepți printre categoriile cultivate, cu ocupații liberale sau în posturile importante din structurile militare și administrația statului, concentrate în orașe, membri ai burgheziei și puțini reprezentanți ai vechilor familii princiere sau boierești. Prin urmare, afacerile de onoare au fost un fenomen exclusiv urban, mediul în care putem vorbi despre sociabilitate de tip burghez, despre existența unui cult pentru bărbăție și „fencing”, în cadrul societăților de scrimă și tragere la semn. România avea însă o rată de urbanizare extrem de redusă, recensământul de la 1899 arătând că 18,8% din populație, adică 1,1 milioane de persoane locuiau în cele 71 comune urbane, din care 32 capitale de județ. Multe dintre aceste capitale de județ erau târguri care abia depășeau 10.000 de locuitori și nu putem spune că aveau cu adevărat atmosfera unor așezări citatine. Așadar, în comparație cu societățile occidentale, avem din start o bază de recrutare redusă a categoriilor apte să pretindă onorabilitate. Din cele 71 de comune urbane, numai 10 aveau

între 50.000-100.000 locuitori și doar capitala București depășea 100.000 locuitori. Din sutele de dueluri înregistrate în perioada modernă, am reținut doar câteva cazuri mortale: Costică Balș, soțul Nataliei, fiica lui Grigore Alex. Ghica Vodă, ucis la Iași de contele von Stolberg (1855); ofițerul Spiru, ucis de baronul Barbu Bellu (1860); Căpitanul Drugănescu, ucis de locotenentul A. Vidrașcu (1875); Leon Ghica, comisar polițienesc, ucis de inginerul Scarlat Vârnab la Iași (1875), Alexandru Medvay, ucis de Eugen Brodschi (ambii din Galiția), la Botoșani(1893); ziaristul Spiru Prasin, ucis de colegul de breaslă Wolf Finkelstein, Iași (1904); în 1921, Lascăr D. Zamfirescu (fiul scriitorului Duiliu Zamfirescu), ucis de căpitanul D.D. Maican. Pentru exemplificare, cercetarea a insistat pe cel mai documentat caz de duel mortal: dintre liderul conservator Nicolae Filipescu, fost deputat și primar al Bucureștiului, și publicistul George Em. Lahovary de la ziarul „L'Indépendance Roumaine”. Despre duelul Filipescu-Lahovary au mai scris Andrei Oișteanu și Dorina Tomescu, fără a-l trata *in extenso*.

III. Cercetarea a presupus o investigare detaliată a prevederilor juridice referitoare la conflictele de onoare, în paralel cu o analiză concretă a sentințelor pronunțate în cazurile de duel. Din punctul de vedere al dreptului penal, duelul era interpretat sub trei aspecte: ca un atentat la viața unei persoane, ca o tulburare adusă ordinii publice și ca o nesocotire a justiției sociale. Codul Penal din 1865 înlătura dispozițiile privitoare la pedepsirea martorilor (secunzilor). În Codul Penal românesc din 1874 (legea din 17 februarie 1874), caracteristica principală era atentatul, din partea fiecărui luptător, la viața adversarului său. Dacă duelul nu avea nici un fel de consecințe, dueliștii se puteau alege cu închisoare de la 15 zile până la șase luni și cu amendă de la 200 până la 2.000 de lei (art. 258), altfel, în cazuri de omucidere și răniri, pedepsele prescrise erau între 15 zile și 4 ani de închisoare (art. 259). Prin pedepsele foarte mici, moartea prin duel era încadrată fundamental diferit față de omuciderea obișnuite. Dar, pentru această încadrare, dueliștii trebuiau să respecte codului duelului, să se lupte supervizați de martori (art. 260), mai exact să existe un proces verbal al afacerii de onoare, care certifica „lealitatea” luptei și respectarea regulilor convenite. Așadar, legiuitorul lua în considerare convenția dueliștilor, și, în consecință, nu pedepsea omorul sau rănirea în duel după dreptul comun. Ținând cont de convențiile particulare dintre martori, legea intra în contradicție cu Codul Civil. Pe de o parte, legea declara că nu se pot face derogări prin convenții sau dispoziții particulare la legile care interesează ordinea publică și bunele moravuri, însă, în același timp, legislația românească recunoștea drept validă o convenție declarată înainte nulă. Duelul intra astfel în categoria infracțiunilor cu regim aparte, tolerate nu dintr-o simplă scăpare juridică, ci apărută dintr-o cutumă la care nu se putea renunța ușor. Consecințele logice erau dintre cele curioase: dacă legea ținea cont de convenția luptătorilor, lua sub ocrotirea ei pe duelistul care provoacă moartea adversarului, chiar în cazul când se stabilea prin convenție că lupta va fi până la moarte. Rezultatul final era că aceeași infracțiune a legii, omuciderea cu voință și premeditată, avea în Codul Penal două moduri diferite de calificare și pedepsire. Juristul Ion Tanoviceanu afirma că acest tratament diferențiat constituia un privilegiu, o favoare pentru unii delicvenți, ceea ce încălca art. 12 din Constituția de la 1866, care desființa toate privilegiile.

IV. Pentru a urmării aplicarea în fapt a textelor de lege referitoare la pedepsirea duelului am analizat cele mai importante cazuri: procesul I. Isvoranu – I. Heliade Rădulescu

(1872), în care dueliștii și martorii au fost dați în judecată de Ministerul Public și, în cele din urmă, achitați; în 1875, căpitanul Alexandru Vidrașcu era condamnat, conform noilor dispoziții ale Codului Penal din 1874, la 4 ani închisoare (maximul prevăzut în Codul Penal!), după ce-l ucidea în duel pe căpitanul Alexandru Drugănescu; un caz ajuns la Curtea de Casație a fost cel din 1893 de la Botoșani, în care Alexandru Medvay cădea răpus de Eugen Brodschi, ambii supuși austrieci. Curtea statuează definitiv faptul că duelistului îi erau aplicabile dispozițiile speciale privitoare la omuciderea din duel, îl condamnă la doi ani închisoare corecțională, în timp ce martorii și medicii erau achitați de orice penalitate.

V. Cazul Nicolae Filipescu – George Em. Lahovary poate fi considerat cel mai important pentru problematica cercetării de față. Deznodământul, moartea lui Lahovary, a provocat nu doar dispute aprinse de ordin juridic, dar și ample lupte legislative în Parlament, în paralel cu un val de reacții publice. Cercetarea a analizat impactul unui asemenea tip de moarte asupra înaltei societăți bucureștene, insistând asupra disputei dintre cei care considerau frica de moarte, inerentă provocărilor la duel, o modalitate de menținere a standardelor de civilizație, manierelor și moravurilor publice, prin prezervarea onoarei persoanei, și cei care condamnau duelul, etichetându-l un mijloc barbar de tranșare a conflictelor. Apreciem că moartea lui Lahovary a reprezentat în esență un episod de recapitulare a valorilor burgheze și de dezbatere a valabilității lor pentru societate, dezvăluind că amenințarea implicită cu moartea, cuprinsă în duel, era folosită ca metodă de intimidare în lupta politică și presă. Incidentul, prin conotațiile politice date duelului, a declanșat o amplă dezbatere în spațiul public românesc. Cercurile conservatoare, exprimate prin ziarurile „Timpul”, „Epoca”, și „Constituționalul” se poziționau vădit pro-Filipescu, ethosul conservator fiind empatic cu rațiunile chestiunilor de onoare invocate de liderul politic. În același timp, ziarurile liberale „Voința Națională”, „Liberalul”, dar și cele socialiste - „Lumea Nouă” ori „Adevărul” - se declarau vehement împotriva duelului, apreciat doar o formă de asasinat. Remarcăm complexitatea cazului, în raport cu precedentele cazuri. După decenii de toleranță pentru încrucișările de spadă, indiferent de partidul aflat la guvernare, un fruntaș conservator, Nicolae Filipescu, era arestat și închis la Jilava, sub un guvern liberal. Era o mare umilință pentru un exponent al înaltei societăți bucureștene și o încălcare a cutumelor. Pe parcursul anului 1898, conservatorii tratează ancheta drept o acțiune mascată de persecuție politică împotriva unui lider al opoziției din partea guvernului liberal condus de D.A. Sturdza. Argumentele constau în nepedepsirea unor dueluri sau provocări la duel în care fuseseră implicați liberali, de aici și acuzația de aplicare selectivă a legii. În timp ce Filipescu era închis la Văcărești, iar parchetele declaraseră o aplicare fără discriminare a articolelor privitoare la duel din Codul Penal, o serie de noi dueluri avuseseră loc în țară, fără nici un fel de urmări pentru combatanți, parchetul dovedindu-se impasibil sau orb, spre marea iritare a cercurilor conservatoare.

VII. Procesul a avut o importantă miză juridică și publică. Orizontul de așteptare al opiniei a fost centrat pe sentințele instanței. Întrebarea era în ce fel ar fi putut afecta practica duelului, dar mai ales cum va fi interpretat conceptul de apărare a onoarei persoanei. În disputa vizând originile practicii duelului în România regăsim o profundă ruptură în cadrul elitei juridice, participante direct la proces, între autohtoniști/occi-

dentaliști. Apărarea martorilor și a lui Nicu Filipescu a susținut teoria că duelul era o instituție strămoșească, corespundea moravurilor societății, iar cultivarea onoarei reprezenta, de fapt, prezervarea unor valori publice prin intermediul eticii personale. Spre exemplu, Constantin Disescu susținea în „Dreptul”, nr. 36, 1898 că existența duelului poate fi întrezărită în pravilele domnitorilor medievali Matei Basarab sau Vasile Lupu („când cineva primește sudălmi, se poate va bate fără martori”). De cealaltă parte, procurorii Ministerului Public replicau că duelul n-a existat în moravurile românești, nici un document vechi, istoric românesc, nu descria această instituție. Acuzarea considera duelul o instituție străină spiritului și tradițiilor românești, un import exotic, o „fanfaronadă” adusă din Franța, ce trebuie stârpit prin legi.

VIII. Cazul Filipescu – Lahovari a declanșat cel mai semnificativ moment anti-duel al dezbaterii politice și publice din România modernă. Încă din 1 decembrie 1897, A.C. Vișoreanu depunea la Senat un proiect de lege prin care ștergea articolele 258-261 din codul penal, capitolul duelurilor, și le cataloga ca „omoruri cu precugetare”. La Cameră, V. M. Missir depunea un alt proiect de lege contra duelului, semnat de 30 de deputați. Substratul ultimului proiect legislativ, îndelung contestat, a fost atacul la privilegiul înaltei societăți de a perpetua această practică, prin intenția de îngădire evidentă a accesului în funcții publice, fără a mai fi nevoie de pronunțare judecătorească. (Legea ar fi dus la un an suspendarea drepturilor cetățenești doar pentru simpla provocare, în caz de răniri la 10 ani de suspendare, iar în caz de moarte excluderea pe viață din orice funcție publică și suspendarea completă a drepturilor cetățenești.) Din aceste motive, proiectul de lege a fost amânat și tergiversat, mai numeroși dovedindu-se parlamentarii care acceptau obiceiul drept o necesitate socială și soluție practică. O broșură intitulată *În contra proiectelor de lege asupra duelului*, scrisă, cel mai probabil, de către unul dintre deputați, dar neasumată, ne rezumă ideile partidei pro-duel. În primul rând, se constata că duelul devenise „un obicei românesc.” Alt argument exprima neîncrederea funciară în justiție și în capacitatea ei de a repara onoarea cuiva. Sugestia era că legea ar trebui să fie blândă și tolerantă cu duelurile serioase, fiindcă societatea pare dezarmată în fața ofenselor, dar trebuia să lovească în duelurile futele și neleale. De altfel, o puternică campanie împotriva proiectelor anti-duel se desfășura chiar în sala de tribunal a procesului. Avocatul C. Cernescu, prezenta duelul ca pe o necesitate, adusă de rafinații societății, pentru cultul și apărarea onoarei, suplimentul insuficienței legilor.

În final, soluționarea cazului se face în vara anului 1898 printr-o pedeapsă simbolică de șase luni de închisoare pentru Filipescu, despăgubire de un leu către partea civilă Maria Lahovari și grațierea mărinimoasă a regelui Carol I, act despre care putem spune că a fost un semnal al tolerării duelurilor și recunoașterii tacite a acestei modalități de rezolvare a chestiunilor de onoare. Un efect cert al scandalului a fost introducerea unor proceduri în reacția autorităților de ordine publică. Ministrul Justiției Anastase Stolojan dă un ordin parchetelor pentru a-i urmări pe toți cei care se duelează, indiferent de poziția lor socială. Un al doilea pas a fost preîntâmpinarea producerii duelurilor de câte ori acestea se anunțau public.

Concluzii: Paradoxal, prin sentințele date în procesul Filipescu-Lahovari, justiția recunoștea în fața opiniei publice propria sa limită în apărarea conceptului de onoare personală, lăsând-o astfel la latitudinea practicilor sociale informale. Cazul Filipescu

reprezenta doar ultima verigă juridică a unui lanț de decizii judecătorești (I. Isvoranu – I. Heliade Rădulescu, Alexandru Drugănescu – Alexandru Vidrașcu, Alexandru Medvay – Eugen Brodschi) prin care apărarea onoarei rămânea în esență o afacere privată, statul recunoscându-i autonomia și statutul de caz special. Practic, convențiile și moravurile publice reușiseră să modeleze prevederile punitive ale Codului Penal, transformându-le în decizii judecătorești permisive. Pedepsa simbolică primită de Nicu Filipescu și achitarea martorilor, eșecul proiectelor de lege anti-duel în Parlament, cât și grațierea oferită cu generozitate de regele Carol I, consfințeau larga acceptare și, mai ales, complicitatea de care se bucurau afacerile de onoare în cadrul puterilor statului și a înaltei societăți.

Dezbaterea juridică pro și contra duelului transpunea o dispută culturală mai profundă despre formele și fondul occidentalizării. Îmbrățișarea largă a afacerilor de onoare de către societatea românească a provocat dezbaterea, demnă de a fi studiată în continuare, între adepții existenței unui *modus vivendi* românesc al afacerilor de onoare (dacă nu cu rădăcini imaginate în perioada medievală, cel puțin devenite pe deplin integrate moravurilor societății moderne) și cei care îl considerau un fenomen de import al secolului XIX (dacă nu total străin spiritului și tradițiilor naționale, cel puțin insuficient testat pentru a-i dovedi viabilitatea). Procesul Filipescu consfințește, putem spune, tocmai victoria simbolică a unei practici percepută la început o formă de imitație a moravurilor occidentale. Ea ajunge să fie adoptată pe o scară îndeajuns de răspândită încât să i se recunoască *de facto* statutul unui fenomen la care recurge, în modul cel mai natural cu putință, o parte a înaltei societăți.

3.1. Diseminarea rezultatelor prin participări la manifestări științifice și redactarea de articole în reviste de specialitate, incluse în bazele de date internaționale. Participarea la o conferință internațională.

a. Publicații

- *Honour and Death in Military and Militaristic Discourse in Romania (1859-1918)*, in vol. *Dying and Death in 18th-21st Century Europe*, edited by Marius Rotar and Adriana Teodorescu, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2011 p. 101-128.

- *The most famous Romanian affair of honour: Filipescu-Lahovari(1897). The implications of deadly duel*, accept de publicare în „Transylvanian Review Supplement” .

b. Comunicări

- *The most famous Romanian affair of honour: Filipescu-Lahovari(1897). The implications of deadly duel*, la conferința internațională *Dying and Death in 18th-21st Century Europe*, Alba Iulia, 28 septembrie-1 octombrie 2011.

3.2. Redactarea raportului științific și a documentației aferente. Achiziție materiale birotică, traducerea unor studii.

A fost redactat raportul științific. Achiziția unor materiale de birotică nu a mai fost necesară, iar întregul buget aferent acestui capitol a fost alocat celeilalte activități, traducerea unor studii, așa cum reiese din documentația aferentă.